

НЕИЗБЕЖНА ВЗАИМНА НЕОБХОДИМОСТ ПО ПЪТЯ КЪМ ПРОБЛЕМИТЕ НА БЪДЕЩЕТО

Светла Тошкова*

Увод

Преди двеста години излиза фундаменталното произведение на Дейвид Рикардо „Принципи на политическата икономия и данъчното облагане“, което заедно с изследванията на първопроходците в класиката – Пети и Смит поставя началото на науката политическа икономия. Това е и времето на диференциацията на науките за обществото, всяка от които търси своя път, обект и предмет.

Сега, след 200 години, в началото на 21 век, сме в условията на обратния процес – интеграция на научното знание, необходимост от пресичане на гранични линии и съвместно търсене на решения; предефиниране на предметни области, възлагане на нови задачи; преплитащи се функции на отделни научни дисциплини („диверсификация“ и „империализъм“) и неизбежна взаимна необходимост по пътя към проблемите на бъдещето.

В научната област на икономическата теория все повече се налага релацията „стопанство-история-философия-методология-икономическа теория“. И все повече съвременното развитие на икономическите теории доказва взаимната необходимост между науките. Появата на новите изследвания в полето на хетеродоксалните теории и разширяването на обхвата на методологическия плурализъм чертаят определено, макар и не достатъчно „организирано“, пътя към все по-дълбока интеграция на съвременното теоритично икономическо знание с философията, историята, политологията и икономическата политика, историята на икономическите теории, социологията, правото.

В същото време съвременният икономикс и универсалният неолиберален икономически модел ограничават полето на участие на историята на икономическите теории, историята и философията в икономическата теория, с което я лишават от изключително ценен и ефективен инструментариум по пътя към обогатяването и усъвършенстването на теоретичното икономическо знание и неговото приближение към реалните проблеми на икономическото развитие на съвременния свят.

* Светла Тошкова, доктор, професор, ръководител на катедра „Политическа икономия“, УНСС, email: svetlatoshkova@yahoo.com

Икономическа теория – методология и философия

В историята на икономическата теория винаги са се водели спорове по методологията, по теоретичните принципи, по ценностите и съприкосновението с икономическата политика. Цялата история на икономическата теория е процес на периодична смяна на парадигмите, на борба на „ересите“ с ортодоксалните концепции.

Историята на въпроса за предмета и метода на икономическата наука.

Политическата икономия като наука за „естествения ред“ и нарастването на богатството на народите

Господстващото течение на меркантилистите в повече от век и половина налага схващането, че обогатяването на нациите е възможно само за сметка на други нации в резултат на активен търговски баланс във външната търговия и привличане на благородни метали в страната с покровителството на държавата. По-късно според теорията за богатството на Д. Юм и физиократите става ясна безполезността и дори вредността на меркантилистката политика, която игнорира единствения производителен сектор по това време – земеделието и отклонява ресурси от него. Д. Юм и физиократите оказват пряко влияние върху Смит, който в „Теория за нравствените чувства“ (1759 г.) излага основите на своята философия за хармонията на „естествения ред“, който съгласува обществените интереси. По-късно Смит развива тази философия и доктрината за „естествената“ хармония на икономическите интереси в дейността по нарастването на богатството чрез труда на нациите и взаимно изгодна търговия (абсолютни предимства) с другите нации. Така се утвърждава *класическото* разбиране за предмета на политическата икономия.

Политическата икономия – наука за ценността и разпределението на богатството

А. Смит използва предимно метода на индукцията и построява система от категории на политическата икономия по пътя на обобщение на фактите. Противоположно на него Рикардо се опира на дедуктивния метод и изгражда логически трудовата теория за стойността и сравнителните предимства на нациите. Като ползва научната дедукция той оформя политическата икономия като наука, основана на аналитичните абстракции. По различен начин Рикардо подхожда и към предмета на политическата икономия, като включва разпределението на растящите доходи между основните класи в обществото като открява и завесата на икономическите противоречия. Но наред с Ж. Б. Сей, и Рикардо утвърждава разбирането за *класическата* по-

литическа икономия като наука, която се опира на следните фундаментални принципи и закони: 1) универсални „естествени закони“, валидни за всички народи и времена; 2) „естествен принцип“ за реализиране на икономическата политика, който гарантира икономическа свобода и ненамеса на държавната – принципът на свободната конкуренция.

Разногласието между Рикардо и Сей е по въпроса за разпределението на доходите в условията на свободна конкуренция: там, където Сей вижда „естествена хармония“ на интересите, Рикардо открива класови конфликти. Но и двамата смятат, че свободната конкуренция, като най-добрата икономическа среда за натрупването на капитала, е „естествен закон“. Предложението на Сисмонди, които също като Рикардо вижда конфликта на класовите интереси, да ограничи свободната конкуренция и да внедри в предмета на политическата икономия нормативността и благотворителността, било отхвърлено.

Политическата икономия и социологията: позитивизъм и марксизъм

Като систематизатор на класическата политическа икономия Дж. Мил е първият автор на специален труд по проблемите на методологията на политическата икономия (1836). Мил като икономист е в известна степен последовател на Рикардо, но и като философ-логик е и съвременник и последовател на О. Конт – създателят на философския позитивизъм. Конт издига концепцията за позитивното знание като най-висш стадий в умственото развитие на човека, който заменя религиозния и метафизическия стадий. Конт формулира критерия за „равнение“ на философията и обществените науки на точното естествознание; поставя началото на социологията като наука, изучаваща обществените институти; застъпва идеята за „позитивната политика“ на правителството за поддържане на солидарността в обществото срещу противоборството на частните интереси.

Като съчетава модела за стопанския индивидуализъм на класическата политическа икономия с позитивизма на Конт, Мил формулира методологическите принципи на етическата неутралност на икономическата наука (подобно на естествените науки), нейния дедуктивен характер, а също така дуализма между законите за производството (където изцяло господства естественият частен интерес) и законите на разпределение на богатството (където е възможно реформиращо въздействие).

Маркс разглежда своята критична система като завършващ етап на класическата политическа икономия и едновременно създаване на диалектико-материалистическия метод като рязко отрицание на буржоазния позитивизъм на Конт и Мил. Същевременно Маркс критично отхвърля „историзма“ на немската школа в посока на изследването на националните производи-

телни сили и „националното стопанство“, определя като предмет на политическата икономия изучаването на производствените отношения и счита за неизбежни различията в метода на изследването, но не от гледна точка на националните различия, а на класовите различия.

Марджиналистката революция и спорът за методите

„Марджиналистката революция“ изменя конфигурацията на предмета на политическата икономия в посока на потреблението и размяната за сметка на производството и разпределението. Марджинализмът отхвърля и методите на немската историческа школа. На мястото на етическия и индуктивния подход на историците, марджиналистите издигат етическата неутралност на политическата икономия; принципа за априорност – моделът на икономическия човек, управляван единствено от мотива за богатството и максимизация на полезността; дедуктивният подход, основан на метода на абстракцията на икономическите явления от другите сфери на обществото.

Вътре в марджиналисткото направление се появяват разногласия по повод методологията, от гледна точка на разбирането за науката, върху която следва да се опира икономическата методология. Според А. Маршал, това следва да е биологията, а според Л. Валрас – механиката. В неокласическия синтез преобладава разбирането на Валрас. Засегнатите от Маршал въпроси за ендегенния растеж и неегоистичните мотиви на човешкото поведение не били „отчетени“ от „чистата политическа икономия“, основана на предпоставката за екзогенно зададените егоистични предпочитания на поведението и приемането на общото равновесие като нормално състояние в условията на конкуренция, където агентите разполагат с пълна информация.

От гледна точка на методологическите дискусии в икономическата наука, важни събития възникват през 30-те години на миналия век. Това е свързано с две различни обстоятелства, първото са измененията в самата икономическа наука, преосмисляне на основните теории и формирането на кейнсианството и второ, с промените във философията, намерили място преди всичко в трудовете на К. Попер и формирали логическия позитивизъм.

Теорията на Кейнс внася изменения в методологията от фактическа гледна точка като засилва практическата ѝ функция. Освен това в ползването на науката влизат и определени социални въпроси, свързани с принудителната безработица и спада на производството. Най-важна крачка в методологията обаче е утвърждаването на макроикономическия подход и методологическия „холизм“.

Потвърждение на значимостта на новите подходи дава и развитието на философията. В труда „Логика и растеж на научното знание“ К. Попър се изказва в подкрепа на решаващата роля на емпиричните проверки при ус-

тановяването на истинността на теорията и признава самата възможност за подобна проверка като критерий за нейната принадлежност към науката. Като основен принцип на проверка на теорията той предлага принципа на фалшифируемостта, т.е. на опровержимостта. Принципът на фалшифируемостта на Попър утвърждава, че науката е съвкупнаст от хипотези и модели, които могат да бъдат принципно опровергани от емпиричната проверка. В този смисъл науката се характеризира като метод на формулиране и проверка на твърденията, а не като система от утвърдени като истинни знания; а предметът на философията на науката се състои в методология за оценка на истинността на научните теории.

През 50-60 г. се оформя друго влиятелно направление в методологията – новата „неортодоксална“ методология. За нейното възникване имат принос идеите на философите Т. Кун и И. Лакатош, които критикуват логическия позитивизъм и се опитват да разработят нов подход във философията на науката, основан на концепцията за растежа на знанията. Тези автори оспорват възможността за изработване на единен обективен критерий за оценка на теорията и изхождат от съществуването на несъпоставими парадигми, изборът между които предполага значителна доза субективизъм. Те разглеждат науката като динамична област от знания, успехите на която не могат да се приписват на прилагането на определени изследователски процедури.

Тази методологическа или дори светогледна традиция е наречена „вавилонска“, за да се подчертае условността на разграничението между научно и ненаучно знание и неизбежността от множественост на възгледите и позициите. Многообразието на явленията в стопанския живот предполага и множественост на подходите на тяхното описание. *Появяват се концепциите за методологически плурализъм.* В рамките на това направление била изказана идеята за присъствието на нормативно съдържание в икономическата наука и невъзможността за отделяне на „чиста“ теория, за многообразието на нейните функции, включващо и функцията на убеждението и идеологическо съдържание.

Интересът към методологията интензивно нараства и през последните две десетилетия, на основата на глобалните промени в икономическия живот и промените в науката, технологиите и навлизането в информационното общество.

При тези условия, общата констатация е, че парадигмата на неокласиката и марджинализма, независимо от силното ѝ влияние през целия XX век, е близо до изчерпването на своя потенциал, поне в своя чист вид. Всичко това личи от активните методологически дискусии, формиращи очакването за появата на принципно нови идеи и подходи, които ще определят развитието на икономическата наука през XIX век.

Реалното съвременно обществено-икономическо развитие на света нагнетява огромен брой проблеми, които с досегашните подходи на неокласическата теория и неолибералната политика не могат да бъдат решени. Те определено налагат философско-ценностно осмисляне и социо-историческо изследване. Неравенството и бедността, потребителското общество, социалното изключване, демографските, етническите проблеми, религиозните конфликти, миграцията и тероризма, глобалните екологични проблеми – всичките имат дълбока социално-икономическа основа и търсенето на решения е изключително в обсега на политикоикономическите анализи, изградени върху солиден философско-методологичен и историко-теоретичен фундамент.

История и икономическа теория

Целите и ценностите, които са в основата на нормативното разбиране на икономическата теория като политическа икономия налагат дълбоко философско осмисляне на икономическите процеси, но и поставянето им в контекста на историческото развитие и институционалната среда. А това засилва ролята на стопанската история и двупосочното ѝ взаимодействие с икономическата теория. Нараства потребността от сравнителен историко-икономически анализ и от нови проекции на историографията на икономическата теория. Не случайно основна тенденция в развитието на икономическите теории в последните десетилетия са разширяващите се анализи в полето на еволюционната и поведенската теория и развитията на новия институционализъм. Зависимостите от „изминатия исторически път“, развитието на икономическите и политическите институти, социокултурните особености на икономическата среда все повече се превръщат в основополагащи фактори на икономическия анализ. Тази тенденция може ясно да се проследи в присъдените Нобелови награди по икономика в последните 10 години, които изцяло са в посочените области на теорията.

Таблица 1. Нобеловите награди за икономика през последните 10 години

Година на присъждане на наградата	Име	Принос за присъждане на наградата
1	2	3
2008	Пол Кругман	анализ на модела на търговия и проблемът на икономическата география
2009	Оливер Улямсън Елиноор Остром	изследвания в областта на икономическата организация

Продължение

1	2	3
2010	Питър Даймънд Дейл Мортенсен Кристофър Писаридес	изследвания на пазари с проблеми в търсенето
2011	Томас Сарджент Кристофър Симс	емпирични изследвания на причинно- следствените връзки в макроикономиката
2012	Лойд Стауел Шепли Елвин Елиот Рот	теорията за стабилното разпределение и практиките за устройството на пазарите
2013	Юджиин Фама Ларс Хансен Робърт Шилър	емпиричен анализ на цените на активите
2014	Жан Тирол	анализ на пазарната сила и регулациите
2015	Ангъс Дийтън	анализ на потреблението, бедността и благосъстоянието
2016	Оливър Харт Бенгт Холстрьом	принос в областта на договорната теория
2017	Ричард Тейлър	принос към поведенческата теория

Източник: Тошкова, Св., Р. Андреев (2016), Съвременни икономически теории и политика, Университетско издателство – Стопанство.

Изследването на проблематиката в творчеството на Нобеловите лауреати в периода от 90-те години до сега дава възможност определено да се направят няколко извода:

1) Наблюдава се *определена смяна на проблематиката* в работите на наградените: в областите на поведенческата теория, теорията за асиметричността на информацията, несъвършенствата на пазара; От края на 90-те години в решенията на Нобеловия комитет е „забелязан човешкият фактор“. Ако до тогава премията се присъжда за изследване на основните (безлични) икономически и финансови механизми, то в последните години носители на премията все по-често се учени, отчитащи влиянието на хората в икономическите процеси (Дж. Акерлоф, М. Спенс, Дж. Стиглиц, Канеман, В. Смит) – в

посока на несъвършенствата на информацията и ограничеността на човешката рационалност и изследване на психологическите фактори в икономическите процеси и вземането на икономически решения.

2) *Промени в методологията и инструментариума на икономическия анализ*: все повече в последните години се налагат изследванията, които отчитат влиянието на неикономическите фактори в икономическата теория. Тази програма се реализира значително по-рано в трудовете на новата историческа и социалната школа, традиционния институционализъм, както и от части в общата теория на Кейнс (отчитане на етичния фактор в стопанския живот, обществената психология), но сега вече говорим за създаване на нова изследователска програма под названието „икономическа психология“ (Канеман).

Жизнеността на икономическата теория непрекъснато укрепва за сметка на интензивните ѝ контакти с другите отрасли на научното знание. Създават се интердисциплинарни пространства, където си взаимодействат различни научни области и се преплитат подходи и методи от различни науки.

Ако се върнем отново към историята, ще видим, че големите исторически промени в стопанските отношения, в икономическите институти и политико-икономическата структура и организация на обществата са в основата на възникването и развитието на теоретичните икономически системи за тяхното обяснение. Стопанската история е изворът на проблемите, които икономическата теория е била призвана да изследва и решава. Стопанското развитие на обществата е давало основанията за истинността и валидността на теориите, за проверка на тезите и концепциите в реалния икономически живот. Икономическата теория се развива паралелно със стопанското развитие на света и носи чертите на това развитие. А от своя страна новите икономически парадигми дават тласък на прогресивните промени в икономическата политика и ускоряват стопанското развитие. В доказателство на взаимодействията между стопанската история и икономическата теория е достатъчно да проследим влиянието на промените в икономическото развитие на света, под въздействието на големите технологични революции върху дълбоките трансформации, в предмета и теоретичните принципи на икономическата теория на различните етапи на развитието на капитализма. (Този анализ в дълбочина може да се види в изследването на д-р Хр. Проданов „Технологически революции и политикономия“).

Икономическата теория в доиндустриалния капитализъм – в епохата на структурирането на големите национални стопанства и началото на модерната държава, която осигурява суверенитет върху определена територия и катализира преходът от домашното стопанство към пазара. Този период се характеризира с развитие на търговията и появата на първите манифактури, но все още доминира земеделското производство. Основни фактори на бо-

гатството са търговията и земеделието. В икономическата теория основни течения са меркантилизмът, физиократизмът на Кене и първите стъпки в науката на У. Пети.

Първата индустриална революция в началото на 19 век катализира процеса на формянето на политическата икономия като наука и роди класическата политическа икономия на Смит и Рикардо. Основни условия за нарастване на богатството вече са производството и свободният пазар, а негов източник е трудът в различните отрасли на производството. Противоречията между труда и капитала, породени от първата индустриална революция и възникването на промишления пролетариат, имаха за резултат появата на марксовото икономическо учение в теорията с новите икономически категории: производителни сили и производствени отношения. Предмет на политическата икономия са отношенията в сферата на производството, представени като класови отношения, свързани със собствеността.

Втората индустриална революция в първата половина на 20 век роди политическата икономия на разпределението и ролята на държавата. Политиката играе основна роля в икономиката чрез активно участие на държавата в реализацията на ефективното търсене и разпределението на доходите. Институционализмът в САЩ, кейнсианството и некейнсианството, теориите на социалдемократията вече изследват промените в „организирания капитализъм“, а в другия лагер е теорията на марксизма-ленинизма в страните на реалния социализъм.

Третата индустриална революция идва с глобализацията на производството и развитие на информационните технологии и икономиката на знанието. Тя финансира икономиката и подчинява ролята на държавата на глобалния финансов капитал. В икономическата теория особено в началото е трансформацията на капитализма чрез мениджмънта (П. Дракър), новите технологии и икономиката на знанието (А. Тофлър, Д. Бел, Дж. Гълбрайт). Същевременно в теорията трайно се завръща неолибералният модел на глобализирания капитализъм.

Противоречията и неустойчивостта на свръхфинансиализираната глобална икономика и неолибералната политика доведоха в началото на 21 век до глобалната икономическа криза от 2008 г., в условията на *четвъртата индустриална революция*, която мултиплицира проблемите и противоречията на глобалния неолиберален капитализъм и открива пътя за наложителни промени в икономическата и социалната структура на съвременния капитализъм, под натиска на информационните технологии и дигиталната икономика.

Четвъртата индустриална революция ще наложи:

- промени в продуктите и технологиите на производството;
- промени в труда и капитала;

- промени в характера на собствеността;
- поява на непазарни форми;
- промени в разпределението, размяната и потреблението;
- промени в политическите отношения.

Заклучение

Жизнеността на икономическата теория непрекъснато укрепва за сметка на интензивните ѝ контакти с другите отрасли на научното знание. Създават се интердисциплинарни пространства, където си взаимодействат различни научни области и се преплитат подходи и методи от различни науки.

В тези условия все повече се налагат ценностните ориентири и моралните императиви в изследването на целите и отношенията в обществото. Тези нови развития изискват ново равнище на взаимодействие и координация на философско-методологическите, стопанско-историческите изследвания и историята на икономическите теории и катализират процесите на решителна трансформация на икономическата теория, в посока на политико-икономическите анализи на плуралистична методологична основа.

Пътищата на тази трансформация могат да бъдат различни. Новите парадигми могат да се градят върху:

- поглед към историята на класическата традиция;
- интердисциплинарни изследвания;
- политическата икономия като част на икономикса;
- икономиксът като частен случай на политическата икономия.

Не се наемам да прогнозирам. Моето виждане е на страната на алтернативността, на страната на единението между науките в решаването на трудните проблеми на глобалното информационно общество и новите авангардни технологии, променящи основите на съвременния свят, (надявам се към добро!). Но важното е заедно всички да работим за повече възможности на нашата теоретична наука в битката на страната на прогреса!

Референции:

Калецки, А. (2013), Капитализъм 4.0, Раждането на новата икономика след кризата“ С. (Kaletzki, A. 2013, Kapitalizam 4.0, Razdaneto na novata iekonomika sled krizata)

Кругман, П. (2009), Завръщането на икономиката на депресията и кризата от 2008 г., С. (Krugman, P. 2009, Zavrastaneto na iekonomikata na depresiata i krizata ot 2008)

Коева, С. (2007), Съвременната политическа икономия – традиционни подходи и нови посоки, сп. Икономическа мисъл, 1 с. 22

(Koeva, S. 2007, Savremenna politicheska ikonomia – traditsionni podhodi i novi posoki, sp. Ikonomicheska misal 1, s. 22)

Лулански, П. (2011), Съвременната политическа икономия – калейдоскоп от въпросителни, Годишник на УНСС

(Lulanski, P. 2011, Savremenna politicheska ikonomia – kaleydoskop ot vaproisitelni, Godishnik na UNSS)

Маршалл, А. (1983), Принципы политической экономии, М. (Marshall, A., 1983. Printsipi politicheskoy ekonomii, M.)

Миркович, К. (2003), Икономикс и политическа икономия: критика на становищата за общото и различното между тях, сп. Алтернативи, 6.

(Mirkovich, K. 2003, Ikonomiks i politicheska ikonomia: kritika na staovishtata za obstoto i razlichnoto mezhdu tyah, sp. Alternativi, 6.)

Проданов, Хр. (2017), Технологически революции и политикомия, Научни трудове, т. 3, 2017.

(Prodanov, Hr. 2017, Tehnologicheski revolyutsii i politikonomia, Nauchni trudove, t. 3).

Рикардо, Д. (2006), Принципи на политическата икономия и данъчното облагане (Rikardo, D. 2006, Printsipi na politicheskata ikonomia i danachното oblagane).

Смит, А. (2006), Богатството на народите, С.

(Smit, A., 2006, Bogatstvoto na narodite).

Тошкова, Св. Андреев, Р. (2016), Съвременни икономически теории, Издателски комплекс – УНСС.

(Toshkova Sv. Andreev R. 2016, Suvremenni ikonomicheski teorii, Izdatelski kompleks – UNSS)

НЕИЗБЕЖНА ВЗАИМНА НЕОБХОДИМОСТ ПО ПЪТЯ КЪМ ПРОБЛЕМИТЕ НА БЪДЕЩЕТО

Светла Тошкова

Резюме

Студията представя разбирането за връзките между икономическата теория, историята и философията в контекста на съвременното развитие на политикоикономическите анализи и интердисциплинарните изследвания и зависимости в науката. Потърсени са основанията за взаимно обвързване и изучаване на съвременните политикоикономически системи и методологическите им основания в съвременните философско-икономически изследвания и стопанско-исторически реалности и характеристики. Изразено е мнението за необходимостта от създаване на теоретичните основи на изследователска програма в областта на съвременните схващания за ролята и мястото на политическата икономия в посока на използване историческия контекст на развитието на науката, стопанско-историческите корени на политико-икономическото знание и философските системи, върху които са се изграждали концептуално и методологически икономическите теории.

Ключови думи: политическа икономия, икономическа теория, методология, история.

JEL: B, B4, B10.

INEVITABLE MUTUAL NECESSITY ON THE PATH TO THE PROBLEMS OF THE FUTURE

Svetla Toshkova*

Abstract

The study presents the understanding of the links between economic theory, history and philosophy in the context of the contemporary development of political-economic analyses and interdisciplinary research, and relations in science. There have been sought the grounds of the interconnection and studying of the contemporary political-economic systems and their methodological grounds in the contemporary philosophical-economic researches and economic-historical realities and characteristics. An opinion is stated on the necessity of creating the theoretical foundations of a research program in the field of contemporary perceptions about the role and place of political economy in the direction of using the historical context of the development of science, the economic and historical roots of political and economic knowledge and philosophical systems, on which the economic theories have been conceptually and methodologically constructed.

Key words: political economy, economic theory, methodology, history.

JEL: B, B4, B10.

* Svetla Toshkova, PhD, Professor, Head of Department of Political Economy, UNWE – Sofia, email: svetlatoshkova@yahoo.com